

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.1

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2022.93.1>

В. Л. НИКОЛАЄНКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології факультету лінгвістики
та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

Л. Г. НИКОЛАЄНКО

кандидат філософських наук, доцент,
незалежний дослідник

Ю. І. ЯКОВЕНКО

доктор соціологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри соціології та політології факультету лінгвістики
та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІОЛОГІЇ: ВИТОКИ, ПРЕДМЕТ І МЕТОД

У статті висвітлені положення, пов'язані з теоретичними витоками соціології соціології та визначенням її предмету і методу.

В ній показано:

– *що, хоча саме словосполучення «соціологія соціології» належить Карлу Мангейму і уведене в науковий обіг лише в 1936 році, витоки означеного напрямку соціологічних досліджень треба шукати ще в протосоціології, тобто до моменту її конституювання та інституціоналізації;*

– *що соціологія соціології спрямована на розчаклування самої соціології, на звільнення соціологів від ілюзії свободи від оцінок та пристосувацького світогляду, орієнтованої на успіх та вигоду, адже давно помічено, що соціологи поділяються на дві категорії, а саме тих, хто живе заради соціології та тих, хто живе за рахунок соціології (згідно з Ч.Р. Міллсом, А. Гоулднером, П. Бурд'є), що й породжує в ній кризові ситуації;*

– *що історія соціології соціології, не зважаючи на її відносно не довге існування, вже досить насичена і що в ній вже з'явилися свої класики та інші досить гучні імена;*

– *що словосполучення «соціологія соціології» приживається досить важко, що це треба докласти зусиль для набуття ним статусу наукового*

поняття, адже воно у багатьох соціологів допоки ще викликає не коректну алузію з логічною тавтологією;

– що означену назву все ж треба визнати чітко визначеним науковим поняттям, адже слово «соціологія» в ньому означає метод дослідження, а слово «соціології», відповідно – предмет дослідження, а це дві різні логічні іпостасі одного й того ж слова;

– що якщо соціологія як метод означає дослідження, в якому досліджуване явище має бути розглянуте через призму соціальних дій як фактору соціальних змін, тобто змін в соціальних структурах (структурних змін), то вже метод професійної соціологічної рефлексії є з одного боку спроможністю до поєднання соціології як методу дослідження зі спроможністю до самоаналізу, а з іншого – процесом усвідомлення соціологами власної ролі в соціальних змінах з огляду на їх суб'єктивність чи агентність тощо.

Отже, подальший розвиток соціології сприятиме виходу сучасної соціології з теоретичної кризи, що вже давно (А. Гулднер) сталася, та значному зростанні її авторитету в суспільстві.

Ключові слова: соціологія, соціологія соціології, метод соціології (соціологія як метод), соціологічна спільнота, соціологічна рефлексія, рефлексивна соціологія, пристосованський світогляд.

Постановка проблеми: розвиток соціології допоки відбувається за умови чітко не з'ясованих предмету і методу, що зумовлює запит на відповідне визначення. Проте, спочатку треба дати визначення самій соціології як методу, бо серед соціологів домінує з цього приводу так зване інтуїтивне розуміння. Між тим, **соціологія – це метод дослідження зв'язку між соціальними діями та структурними змінами в суспільстві, які переважно визначаються або як функціональні або як дисфункціональні, і практично ніколи як такі, що орієнтовані на суспільний розвиток.**

Значимо, що наука загалом, – це інтелектуальні дії, орієнтовані на раціонально визначені та суспільно орієнтовані зміни в її світоглядно-смысловій структурі, з огляду на підвищення міри їх змістовної об'єктивності.

Проте з появою соціології як науки, виникла тенденція до узгодження між соціально-груповою структурою суспільства, і у першу чергу з соціально-класовою методом впровадження в суспільну свідомість не наукових понять, а так званих інтуїтивно зрозумілих смислів. Соціологія соціології якраз і покликана зазначену суперечність зняти.

Перший такий фундаментальний крок на цьому шляху зробив О. Конт, тому й вважають його засновником нової науки, а по суті – саме позитивістської, яка мала відповідати суспільним потребам Нового часу, коли під сформульованими гуманістами гаслами Відродження та Просвітництва, тобто звільнення від влади релігії над духом людським, визрівала гранично раціональна влада «духу капіталізму». Нова ж наука – соціологія й мали сприяти зазначеним змінам. З огляду на вказане й постають завдання визначити:

– соціальні дії як фактор соціальних змін, а соціальні явища, відповідно, як похідні від соціальних дій відповідних суб'єктів;

– метод професійної соціологічної рефлексії з одного боку як спроможність до поєднання соціології як методу дослідження зі спроможністю соціологів до самоаналізу, тобто до усвідомлення ними власної ролі в соціальних змінах з огляду на їх суб'єктність чи агентність тощо.

Вважаємо, що постановка проблеми має відбутися саме в «полі» **тематичного розділу журналу** «Теорія та історія соціології», що є діадним за своєю суттю. Тобто наразі розробники соціології соціології постають перед вибором: або далі увагу концентрувати на історії становлення соціології соціології, або увагу концентрувати на подальшій розбудові теоретичних засад розвитку соціології соціології, або робити це паралельно.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження в межах вище торкається багатьох суміжних положень, які частково висвітлені тут, а які ще треба буде досліджувати. Серед них: звернення соціологів до аналізу власної професійної діяльності та усвідомлення ними власних реальних соціальних функцій, аналізу соціологічної саморефлексії, професійної групової самоідентифікації, виявлення латентних (тіньових) статусів, позицій, відносин, структур, практик, принципів тощо, які функціонують в процесі виробництва соціологічних знань (в соціологічній спільноті) і позначаються на змісті (мірі об'єктивності) соціологічного знання, формуванні етики соціолога тощо.

Словосполучення «соціологія соціології» вперше запропоновано в однойменній назві першого розділу в творі К. Мангейма «Про специфіку культурно-соціологічного пізнання», вперше опублікованій в 1936 р. Говоримо саме про словосполучення, бо Мангейм так і не спромігся дати йому чітке визначення, а вдався до опису того, що він назвав культурно-соціологічним пізнанням.

Інакше кажучи, Мангейм означеному словосполученню не надав статусу поняття, хоча сам же розмежував «два процеси, два акти», викликані несумісними «соціальними потребами та ситуаціями»: це «прагнення до відображення об'єктивної реальності та схильність до рефлексії».

Перший акт спрямований на те, щоб «робити одиничний, унікальний досвід зрозумілим, доступним для розуму інших людей», а другий, відповідно, – «вдатися до рефлексії стосовно нього, звітуватися в ньому перед самим собою, переводячи таким чином те, що стало відомим в область знання». Додамо – приватного знання, яке насправді означає те, що Мангейм позначив як «розрив в ланцюгу комунікації».

Це різні способи переосмислення досвіду, зумовлені різними соціальними ситуаціями [1, с. 76].

Як бачимо, робити одиничний, унікальний досвід зрозумілим, доступним для розуму інших людей – це публічна діяльність, відкрита для соціуму, а друга – це своєрідне заглиблення в себе, коли ваші

інтелектуальні дії їх мета і методи стають недоступними для інших людей. Такий режим роботи дещо пізніше Гоулднер назве партизанським. Ми ж розглядаємо його як спосіб приватизації здобутих знань.

Соціологія соціології, за задумом Мангейма, і має здолати цей розрив в комунікаціях, адже, як можна зрозуміти, і є дійсною рефлексією, тобто рефлексією означеного розриву в сфері знань, що забезпечить зміну вектору розвитку усієї соціології, бо вона розпочне орієнтуватися на здобуття суспільно значущих знань. Тому й пише, що «цей процес дуже схожий з раннім періодом емансипації пролетаріату від ідеологій, які заважали розвитку його класової самосвідомості» [1, с. 115 – 116].

Коли ж так, то вказаний «зсув» можна здолати завдяки соціології знання та соціології соціології, які разом є лише «більш високим рівнем рефлексії» [1, с. 115].

Соціологія соціології, згідно з Мангеймом, – це соціальна (не на рівні індивіда) рефлексія, об'єктом якої стає сама соціологія, це рефлексивно-теоретичне самовизначення соціологів, процес формування власне соціологічного мислення як теорії нерозірваної комунікації. Це положення щодо зв'язку культури і суспільства, тому не дивно що для Манхейма «проблема культури сформувалася майже разом з проблемою суспільства і стала предметом теоретичної рефлексії» [1, с. 276]. При цьому «такі слова, як “капіталізм”, “пролетаріат”, “культура” не мають в собі і не передбачають ніякого узагальнення, вони є лише аналізований з певної точки зору напрямком розвитку [1, с. 293].

Інакше кажучи, Мангейм, акцентуючи увагу на потребі створення соціології соціології, мав на увазі подальший розвиток культури соціологічного мислення, яка передбачає не лише засвоєння та розвиток вже існуючих методологій, теорій і так далі, а й соціологічне самопізнання, тобто пізнання соціологами самих себе, власне самоусвідомлення.

Уточнімо, соціологічне самоусвідомлення – це усвідомлення орієнтацій в соціальному просторі/часі та відповідних функцій (ролей), які соціолог виконує, не замислюючись над дійсними соціальними наслідками від своєї інтелектуальної діяльності.

Дещо пізніше, з'явилася низка праць, до частини яких, на жаль, немає для нас відкритого доступу. Так в 1965 році автор Ішваран Карігудар (Karigoudar Ishvaran) надрукував статтю під назвою «The Sociology of Sociology» (International Journal of Comparative Sociology, September 1965, Volume 6, № 2: p. 278-284), а в 1970 р. було надруковано одразу чотири монографії. Серед яких:

– «A Sociology of Sociology» (NY: Free Press)., автор Роберт Уінслоу Фрідріхс (Friedrichs Robert Winslow). Це монографія в 429 сторінок. Доступний широкому загалу лише її зміст, в якому звертають на себе увагу красномовні назви декількох підрозділів, а саме: «Sociology: The Prophetic Mode» (Соціологія: пророцький спосіб); «The Cloak of Neutrality» (Маска нейтральності); «Sociology: The Priestly Mode»

(Соціологія: попівський режим); «Recovery of the Prophetic Mode» (Відновлення пророцького режиму) [2].

Отже, можна вважати, що:

а) що «пророцький режим» роботи соціолога орієнтований на здобуття знань, які на основі аналізу існуючої реальності відкривають перспективи суспільного розвитку;

б) що «попівський режим», відповідно – це здобування знань, орієнтованих на розвиток масових маніпуляцій;

в) «маска нейтральності» покликана сіяти масову ілюзію режиму здобуття достовірних знань.

– «The Sociology of Sociology: Analysis and Criticism of the Thought, Research, and Ethical Folkways of Sociology and Its Practitioners» (New York: McKay), написану двома авторами, а саме. Джаніс М. Рейнолдс та Ларрі Т. Рейнолдс (Reynolds, Janice M., Reynolds, Larry T.). В перекладі означена назва звучить так, – «Соціологія соціології: аналіз і критика думки, досліджень та етичних звичаїв соціологів та практиків».

Дана назва нам вказує, що теоретична соціологія тісно пов'язана з соціальними практиками, що соціологи здобувають знання, а практики його використовують. Отже, соціологам має бути не байдуже, як вони це роблять.

– «The Sociology of sociology» автора Пола Халмоса (Halmos Paul). Як можна вважати, ця книжка теж спрямована на аналіз соціальних наслідків (не лише для суспільства, а й для самих соціологів) позитивістські «обґрунтованої» позиції незацікавленого спостерігача.

– «The Coming Crisis of Western Sociology» – велика монографія Алвіна Гоулднера (Alvin Ward Gouldner), яка широко доступна, перекладена російською мовою «Наступаючий кризис западной социологии» (Спб.: 2003 р.) та його ж стаття «The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State» або «Соціолог як партизан: соціологія в державі загального благоденства» (1968 р.), яка полемізує з ідеєю Говарда Беккера про потребу повернення до пристрасної, тобто партійної соціології (partisan sociology), що «можна розглядати як флюгер, який сигналізує про те, що починають дути нові вітри» [3], і що подібна беккерівська «порожньоголова партизанщина (empty-headed partisanship) не в змозі вийти за межі безпосередніх обмежень політичної прихильності – це просто ще одна форма ринку дослідження» [3].

Загалом Гоулднер підводить до думки, що соціологи мають пояснити *для себе* власну поведінку в науці і суспільстві, для чого потрібна радикальна самокритика як в сфері теоретизування, так і в сфері емпіричних досліджень. Він пише: «Оскільки я не думаю, що є одна і тільки одна соціологія соціології, я повинен запропонувати свою особливу концепцію соціології соціології, давши їй особливу назву, – я назву її “рефлексивною соціологією”» [4, с. 543].

Далі Гоулднер робить надто слушне зауваження: «Стара соціологія пізнання базувалася на усвідомленні того, що на людей інтелектуальних

професій чи академічного кола можуть надавати формуючий вплив, сприятливий чи деформуючий, інші, “чужі” сторони життя вченого. Однак рефлексивна соціологія, або соціологія соціології, ґрунтується на дещо іншому досвіді; на досвіді, який застерігає, що не лише фактори, зовнішні по відношенню до інтелектуальної сторони життя, але також фактори *внутрішні*, що стосуються її власної соціальної організації та пов’язані з її особливою субкультурою, призводять до зради її власних положень та принципів. Вона ґрунтується на усвідомленні того, що вчений та університет не просто підкоряються зовнішньому світу, але що вони самі активно та охоче беруть участь у деґуманізації цього світу. Несанкціонований світ надто відверто проник в анклав, що колись здавався захищеним, і сам цей анклав стали все більше розуміти як несанкціонований світ» [4, с. 570].

Звучить як вирок всієї *сучасній* (читаємо неокласичній та постнеокласичній) соціології, шлях до якої, як вже зазначалося, був прокладений ще О. Контом.

Проте і сам Гоулднер, на нашу думку, припускається логічної помилки, адже соціологія соціології, при всіх можливих напрямках її розвитку може бути лише рефлексивною, тобто бути соціологічною саморефлексією. Отже, соціологія соціології та рефлексивна соціологія – це одне й те саме, адже рефлексія (пізньолатинське *reflexio* – звернення назад) – це звернення розуму до самого себе (фактично такої ж думки дотримується і Бурд’є.).

У випадку даної статті, це специфічна робота соціологічного розуму як розуму соціологів: вони блукають в «лісі» численної множини методологій, теорій, концепцій тощо, які самі ж розбудували, спираючись на ті чи інші вже існуючі соціальні практики, намагаючись зробити їх найбільш раціональними та універсальними. Вони *зачакловані* успіхом в цьому, але забули про те, що успіх в такого роду теоретизуванні не є критерієм істини, а є лише показником вище згаданого *зиску* та, відповідно популярності та престижу (статусу).

А звідкіля береться означений зиск? Це питання складне, але ми спробуємо дати на нього відповідь.

Звернемося знов до Гоулднера. Він, характеризуєчи *партизанські дії* соціологів, пише: «Соціологія починає з того, що розчакловує світ, і продовжує, розчакловуючи себе. Наголошуючи на нерациональності тих, кого вона вивчає, нарешті, визнається у власному полоні. Але добровільні визнання завжди повинні викликати підозри. Ми повинні намагатися помітити, коли люди жалуються на узи, які їх сковують, чи є їх тон розчарованим обуренням або зручним пристосуванням» [3].

Між іншим, одним з прикладів такого пристосування Гоулднер вважає визнання принципу свободи від оцінок. Але тут же наголошує, що і масова відмова від нього, яка може відбутися під тиском соціології соціології, теж може стати пристосуванням, але вже в інших умовах.

А ми з цього зробимо свій висновок, що статус, престиж, винагороди та інші привілеї, які отримують *сучасні соціологи-класики* та не лише вони, в основі своїй йдуть від вказаного пристосування, де наголос на нерациональності тих, кого вивчають, є визначальним. Не важко пере-свідчитися, читаючи твори соціологів будь-якого методологічного спрямування, де червоною низкою проходить одна думка: все, що не узгоджується з владою капіталу і заснованому нею порядку, – не раціональне.

Проте історія соціології соціології поступово набирає оберти.

Вагоме слово в ній сказав П. Бурд'є. Назвемо три його праці з цього приводу.

Перша – «Досвід рефлексивної соціології» (1992 р.), де сказано, що «соціологія соціології – необхідність, а не розкіш», що вона включає в себе ще й соціологію соціолога, і що «коли вона набуває цілком конкретної форми соціології соціолога, його наукового проекту, його амбіцій та недоліків, його сміливості та страхів, – це не доповнення до його портрету і не свого роду нарцисична надмірність: усвідомлення диспозицій, сприятливих або несприятливих, пов'язаних з вашим соціальним походженням, академічним становищем та статтю, дають вам шанс, навіть якщо й невеликий, опанувати ці диспозиції» [5].

Друга, – фундаментальна книжка, яка вийшла у видавництві Чикагського університету під назвою «An Invitation to Reflexive Sociology» (Запрошення до рефлексивної соціології) і є діалогом П'єра Бурд'є з Лоїком Вақаном з приводу рефлексивної соціології. Ця книжка вийшла у видавництві Чикагського університету, а в 2015 році перекладена Анастасією Рябчик українською і надрукована двохтомним виданням під назвою «Рефлексивна соціологія» (обидва видання відсутні у відкритому доступі).

Третя під назвою «За соціологію соціологів» (2000 р.) як «науку про соціальну науку» є продовженням перших двох. В ній робиться спроба означити предметне поле соціології соціології, яке включає в себе: соціальну історію соціальних наук; соціологію інших соціологів і так далі.

Тут же розмежовуються два способи вибору теми дослідження, серед яких є вибір «за інтересом» (власне науковий підхід) і вибір, орієнтований на успіх, тобто вибір «вигідних» (знов акцент на вигоду, а точніше, на приватний інтерес!) тем, який домінує над першим, бо приносить «прибуток, і не стільки у вигляді авторських прав (хоча це теж може грати роль), скільки у вигляді престижу, символічної винагороди тощо» [6].

Отакі витoki соціології соціології, в якій обґрунтовується соціологічна рефлексія як метод, як «соціоаналіз самого соціолога», здійснюваний ним самим «якщо тільки він може бути здійснений у повному обсязі» [6].

Здається, що саме після Бурд'є рефлексивна соціологія інституціо-аналізувалася, в наслідок чого число публікацій неупинно зростає.

Тут можна назвати російськомовну книжку Ю. Качанова «Соціологія соціології: антитези» (2001 р.), де зазначається, що соціологія соціології – це шлях соціологів, які відправилися «на пошуки істини», спираючись на інтуїцію «якихось інших пізнавальних вимірів, несумісних з “музейною” історією соціології...» [7].

Насамкінець треба згадати статтю британського соціолога Ентоні Кінга (Anthony King) «Соціологія соціології» [8], надруковану в 2007 році, де він аналізує книгу іншого британського соціолога Ендрю Холсі (Andrew H. Halsey), яка вийшла в 2004 р. під назвою «Історія соціології в Британії: наука, література та суспільство» [9]. Кінг говорить, що Ендрю Холсі пропонує «інтригуючий зв'язок між політичними економічними режимами у XX столітті та розвитком соціології як академічної дисципліни». І додає, що він поділяє британську соціологію на чотири періоди: 1900-1950, 1950-1967, 1968-1975 та 1975-2000, а аналізує її з позицій саме соціології соціології, і особливе це проявляється в ході опису «періоду з 1950 по 1967 рр., коли він особисто ввійшов в цю дисципліну» [8].

Метою статі є виявлення визначальних теоретичних витоків соціології соціології на основі визначення її предмету і методу. Потреба в здійсненні такої роботи визначається тим, що усвідомлення предмету і методу соціології соціології сприятиме й усвідомленню соціологами основних завдань, які вони покликані розв'язувати, орієнтуючись на загальносуспільні запити.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернемося тепер до наших реалій, бо і досі у частини вітчизняних соціологів словосполучення соціології соціології викликає досить неоднозначну реакцію. З цим фактом ми вперше стикнулися в 2012 році в час сумісної підготовки навчальної та робочої навчальної програми з даної дисципліни та затвердження її на Вченій раді факультету соціології в Київському національному університеті. Програма була затверджена і лекції читалися, але два однакових слова в назві навчальної дисципліни у деякого викликали алюзію з логічною тавтологією. Насправді ж така алюзія хибна і спробуємо це довести.

Для початку запитасмо, чому назва «рефлексивна соціологія» не зустрічає такого опору, який зустрічає назва «соціологія соціології»? Справа в тому що поняття рефлексії, як свідчить вище сказане, не таке однозначне. Саме тому Гоулднер і назвав *свою соціологію* рефлексивною і передбачав, що соціології соціології може бути далеко не одна.

Ми ж стверджуємо, що в назві *соціологія соціології* слово «соціологія» вказує на метод означеної наукової дисципліни, а слово «соціології» – на її предмет, тобто на те поле досліджень (як любив говорити Бурд'є), яке ще соціологами не зоране і яке ще багато в чому є суцільна цілина.

Соціологія як метод в даному випадку – це і є соціологічна рефлексія. Адже її предметом є сама соціологія і все, що з нею пов'язане:

соціологічне мислення, соціологічне знання, соціологічна теорія, соціологічна спільнота, соціологічна освіта, соціолог як соціальний актор, якому ще треба набути статусу суб'єктності, інакше в соціології соціології потреби не було б, і так далі.

Давайте задамося питанням, чи маємо ми у випадку з назвою *соціологія соціології* своєрідний парадокс Б. Рассела, в якому **незвичною** множиною є множина усіх множин, в якій сама множина є одним зі своїх власних елементів? Відповідь неоднозначна, точніше, діалектична.

По-перше, так, це парадокс Рассела, бо зважаючи на соціологію як метод пізнання спрямований на пізнання соціальної ж реальності, не можна не визнати, що одним з елементів даної реальності є й сама соціологія як наука, яка давно пройшла стадію інституціоналізації, теорії якої постійно об'єктивуються, бо є не відображенням існуючої реальності, а відображенням волі дійсних суб'єктів на ті чи інші соціальні зміни.

Наприклад, якщо можлива соціологія права, математики, релігії, освіти тощо, то чому соціологія не може досліджувати саму себе? На великий рахунок вона має право досліджувати все, що соціально зумовлене, а соціальна зумовленість соціологічного пізнання давно відома. Наприклад, якщо існує соціологія знання, то чому вона має виключати **з себе** соціологічний же аналіз соціологічних знань (тобто пізнання самої себе)? Звісно, може, хоча предмет соціології знання виходить далеко за межі власне соціологічного знання.

По-друге, ні, не можемо, бо предмет науки зовсім не одне й те саме, що й її метод, хоча в даному випадку у визначенні предмета соціології соціології використовується одне й те саме слово, але в двох логічних іпостасях (статусах): слово «соціологія» – це суб'єкт в логічному висловлюванні (за яким стоїть дійсний суб'єкт пізнання як суб'єкт соціальної дії, в інтересах якого й здійснюється пізнавальний процес, а також вчений з його пізнавальною функцією), а слово «соціології», відповідно, – предикат (за яким стоїть соціальна реальність у всіх її можливих проявах і яка має бути освоєна). Отже, це дві, хоча й взаємопов'язані, **звичайні** множини, кожна з яких не включає **себе в себе**. Суб'єкт не є предикат, стверджує формальна логіка, як і предикат зовсім не те саме, що й суб'єкт.

Так от, саме те, що соціолог, хоча й безпосередньо здійснює пізнавальний процес, але як **незацікавлений спостерігач** «звільнений» від відповідальності за його результати, є причиною соціологічної саморефлексії, орієнтованої на долання відчуження вченого від процесу здійснюваного ним пізнання та від отриманого ним знання.

Соціологія тут – це метод виходу соціолога зі стану відчуження від самого себе, яке здійснюється хоча б у наслідок дії принципів свободи від оцінок та незацікавленого спостерігача, а також від вище вказаного пристосування.

Іншими словами, соціологія як метод, здійснюваний шляхом відповідної рефлексії, – це вже метод усвідомлення соціологом своєї дійсної ролі в соціумі, усвідомленням того факту, що він сам і є суб'єктом пізнання, а не просто наймана робоча сила, хоча й інтелектуальна.

Як бачимо, вище наведені на перший погляд два абсолютно взаємовиключних положення – взаємовиключні лише з формально-логічної точки зору, а насправді ж тут діє своєрідний принцип доповнення, коли одне і визначає інше, і є його антиподом, і є своєю ж власною оберненою формою, а діалектичне розв'язання суперечності між ними й призводить до нової якості, – до соціології соціології.

Ми стверджуємо, що вся історія соціології (включаючи і протосоціологію) як наукова дисципліна, містить у собі потенційну можливість виокремлення соціології соціології в особливий напрямок досліджень. І це не просто соціологія соціологів (П. Бурд'є) або рефлексивна соціологія в концепції Гоулднера, а дещо значно ширше. Це означає, що розвиток будь-якої науки завжди соціально детермінований. Отже, й треба здійснити аналіз відповідних соціальних детермінантів, які призвели до тої чи іншої протосоціологічної ідеї, а тим більше до розбудови певної протосоціологічної теорії. Тому потрібні дослідження, спрямовані й на виявлення протосоціологічних витоків соціологічної рефлексії, що значно підсилить і всю соціологію.

Наприклад, аналіз стану науки в колоніях, згідно з Бурд'є, вже й є соціальною наукою «про колоніальну науку», а така наука – одна з умов істинної деколонізації соціальної науки, що, в свою чергу, є умовою деколонізації і самого суспільства [6]. А у тому, що сучасна соціологія колонізована ринково орієнтованою термінологією, сумніви можуть бути лише у самих колонізаторів, тобто як у тих, хто таку науку фінансує, так і у тих, хто відповідну термінологію продукує. Інакше кажучи, боротьба з *марксистським тоталітаризмом* в науці призвела до ще більш радикального тоталітаризму, проте вже ліберального, хоча той тоталітаризм давав суспільству перспективи, а цей їх відняв.

І якщо продовжувати тему тоталітаризму в соціальній науці, то не завадить перефразувати ще одне положення, сформульоване спочатку Дюркгеймом, а потім розвинуте Бурд'є. Читаємо: «В роботі “Еволюція педагогіки у Франції” Дюркгейм сказав приблизно таке: несвідоме – це забування в історії. Я думаю, що несвідоме дисципліни – це її історія; несвідоме є затемнені, забуті соціальні умови виробництва: продукт, відокремлений від соціальних умов його виробництва, змінює смисл і здійснює ідеологічний ефект» [6].

Щодо соціології як наукової дисципліни, то її представники, говорячи про історичні умови її створення, практично замовчують наявний в цих умовах соціальний аспект, а саме класову структуру суспільства, в якій в першій половині XIX століття сформувалися напруги, що вимагали негайного зняття неявними засобами, бо вуличне насилля проти страйкарів лише загострювали їх. Конт і запропонував один з таких

засобів – ідею науки, яку в сучасній соціології можна назвати наукою про соціальне конструювання соціальної ж солідарності, не наголошуючи на тому, що це ідея солідарності між класами.

Вже цей факт свідчить про те, що, щоб перейти від соціології до соціології соціології, треба задати лише одне питання і спробувати знайти на нього відповідь: «Якою мірою соціологи розуміють те, що творять?» Тобто, чи виконують вони соціальне замовлення, яке йде від окремих соціальних груп, орієнтованих на владу і панування над суспільством, чи діють у згоді з об'єктивною логікою історичного процесу, тобто логікою перманентного олюднення людського суспільства, логікою узгодження потягу людей до свободи та гармонії з об'єктивними законами оточуючого їх світу, включаючи закони світу соціального.

Отже, в дослідженнях, в яких застосовують соціологічний метод, треба виходити з уявлення про те, що *соціологічна наука – це перш за все система інтелектуальних дій, здійснюваних професіоналами, які орієнтовані на ті чи інші соціальні зміни. І питання лише в тому, на якого роду зміни вони орієнтовані: на зміни, які корелюють з суспільним розвитком, чи на функціональні зміни, в яких зацікавлені ті чи інші окремі соціальні групи і від яких самі дослідники отримують вигоди.*

Коли так, то в центрі уваги соціології соціології має бути все ж соціологічна спільнота як група професіоналів, з властивими їй функціями, структурами і так далі.

Якщо це робити з позиції соціологічної рефлексії як методу, то означатиме, що процес самоусвідомлення має сполучатися з методом самої соціології, який означає *дослідження, де досліджуване явище має бути розглянуте через призму соціальних дій та, відповідно, соціальних структур.* Тобто, що означене явище (чи процес, яке є тим самим явищем, яке розглядається через призму часу його існування) може бути позначене як соціальне лише в тому випадку, якщо виявляється, що воно є продуктом соціальних дій відповідних соціальних суб'єктів чи їх агентів, і так чи інакше позначається на соціальних структурах, тобто призводить до тих чи інших структурних змін.

Отже соціолого-соціологічний аналіз *соціологічної спільноти має виявити принаймні наступне:*

- причини стратифікації соціологічної спільноти на групи, тобто чи є розподіл праці на групи єдино можливим фактором диференціації соціологічного пізнання, чи тут діють і якісь інші (та ж вигода, наприклад);
- міра впливу існуючої стратифікації соціологічної спільноти на структуру соціологічного знання та пізнавальні функції соціології;
- роль професійних соціологічних організацій, служб і лабораторій у визначенні тем, напрямків досліджень тощо та у завданні тих

чи інших функцій у соціологічну науку (особливу увагу тут треба звернути на відповідні ролі Міжнародної соціологічної асоціації, Міжнародного соціологічного інституту, Міжнародної асоціації інтелектуалів Африки і так далі. Те саме стосується і вузівської соціології, тимчасових дослідницьких груп, соціологічних напрямків та соціологічних шкіл тощо);

– причини формування мейнстримних тенденцій та їх вплив на дослідницький процес, на формування та визнання соціологічних напрямків дослідження та шкіл;

– причини формування регіональних тенденцій в соціології:
а) західної (американоцентричної або північноатлантичного соціологічного мейнстриму, який розпадається на власне американську та західноєвропейську традицію, а остання, в свою чергу, на англо-франко-німецьку, італійську, іспанську, скандинавську, ізраїльську тощо;
б) східноєвропейську або пострадянську, в) латиноамериканську соціологію (це перш за все бразильська, перуанська та мексиканська);
в) далекосхідну (японську, китайську, індійську); г) близькосхідну (арабську, персидську) та насамкінець африканську;

– етнічні, політичні, ідеологічний, конфесійні, та інші фактори структурування соціологічної спільноти на групи.

Крім того, заслуговують на увагу:

– мережевий аналіз соціальних та інтелектуальних зв'язків у соціологічній спільноті (за методикою Рендалла Колліна);

– соціальний статус та образ соціолога, соціологічної спільноти та соціологічної науки в суспільстві;

– соціологічна соціалізація громадян та соціологічна просвіта мас і так далі, і так далі.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що центральним питанням в соціології є питання, поставлене ще Ч.Р. Міллсом і підтримане А. Гоулднером, а потім і П. Бурд'є: Як адекватно здійснити структурування соціологічної спільноти на тих, хто живе заради соціології та тих, хто живе за рахунок соціології? Переважно це зумовлює протистояння між емпіриками та теоретиками в соціології, перетворює соціологічні знання – в різновид товару, соціолога – в агента впливу та соціолога-бізнесмена, породжує соціологічні послуги, а саму соціологію зводить до маркетингу, або, як писав Патрік Шампань, перетворює в політичну гру.

Саме означене протистояння породжує тенденцію до перетворення соціологічного факультету, основною функцією якого мало б бути поповнення та відтворення соціологічної спільноти, в бізнес-структуру, в виробництво даних та, відповідно, знань *на замовлення*, в агента культивування позитивізму завдяки значному перебільшенню ролі кількісних методів в соціологічному пізнанні, редукованому до калькуляції (К. Мангейм) тощо.

І останнє, на що треба наразі звернути увагу, обговорюючи витoki, предмет і метод соціології соціології, це питання її місця в структурі соціологічного знання. Вже перший погляд на історію її становлення, засвідчує, що вона претендує на статус соціологічної метатеорії в наступному ланцюгу: соціологія культури → соціологія духовної культури → соціологія знання → соціологія науки (наукового знання) → соціологія соціогуманітарних наук → соціологія соціології як соціологічна метатеорія.

А якщо викласти коротко, все, що стосувалося предметної сфери соціології соціології, то можна стверджувати, що основними її складовими є:

- соціологія соціологічної спільноти (вивчення поведінки соціологічної спільноти в науці і суспільстві з огляду на її соціальну структуру),

- соціологія соціологічного знання (вивчення соціальної зумовленості соціологічного (пі)знання з огляду на його теоретико-методологічну розгалуженість),

- соціологія соціологічної освіти (вивчення соціальних факторів, які зумовлюють процес та способи виробництва та передачі соціологічного знання від покоління до покоління).

Отже, соціолого-соціологічний аналіз передбачає врахування соціального, інтелектуального та біографічного пояснення вчення кожного конкретного соціолога, як це зроблено в роботі Льюїса Козера «Майстри соціологічної думки». Ця робота, як бачимо, є надто важливою не лише для історії соціології, а й для соціології соціології.

І насамкінець зазначимо, що хоча поняття рефлексії прийшло в соціологію з філософії, але його поєднання з соціологією як методом дає плідний результат, значення якого важко переоцінити. Таке поєднання відкриває небачені горизонти в розвитку наукової культури мислення не лише перед соціологією, а й перед наукою загалом, суспільством в цілому та кожним членом суспільства, зокрема.

Список використаної літератури

1. Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени. М.: Изд-во «РАО Говорящая книга», 2010. 744 с.

2. Friedrichs R. W. The Sociology of Sociology: Analysis and Criticism of the Thought, Research, and Ethical Folkways of Sociology and Its Practitioners». New York: McKay. URL: <https://archive.org/details/sociologyofsocio00frie/page/n7/mode/2up> (дата звернення: 22.03.2022).

3. Gouldner Alvin W. The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State. URL: <http://www.jstor.org/stable/27701326> (дата звернення: 22.03.2022).

4. Гоулднер А. У. Наступающий кризис западной социологии. СПб.: «НАУКА», 2003. 575 с.

5. Бурдые П. Опыт рефлексивной социологии (1992). URL: <http://www.fidel-kastro.ru/sociologia/bourdieu/bourdieu01.htm> (дата звернення: 22.03.2022).

6. Бурдые П. За социологию социологов // Пространство и время в социологической теории. / Отв. ред. Ю.Л. Качанов. М.: Изд-во Института социологии РАН, 2000. URL: <http://bourdieu.name/content/za-sociologiju-sociologov> (дата звернення: 22.03.2022).

7. Качанов Ю. Социология социологии: антитезисы. – М., Спб.: Алетея, 2001. 185 с.

8. Halsey A. H. A History of Sociology in Britain: Science, Literature, and Society. URL: <https://ru.3lib.net/dl/891067/5d513b> (дата звернення: 22.03.2022).

9. King A. The Sociology of Sociology. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0048393107307665> (дата звернення: 22.03.2022).

Nikolaienko V. L., Nikolaienko L. H., Yakovenko Yu. I. Sociology of sociology: origins, subject and method

The article highlights issues related to the theoretical origins of the sociology of sociology and the definition of its subject and method.

The article highlights:

– that, although the phrase “sociology of sociology” itself belongs to Karl Mannheim and was introduced into scientific circulation only in 1936, the origins of this direction of sociological research should be sought even in protosociology, that is, before its constitution and institutionalization;

– that the sociology of sociology is aimed at disenchanting sociology itself, at freeing sociologists from the illusion of freedom from evaluations and an psychology of adaptation oriented towards success and profit, because it has long been noticed that sociologists are divided into two categories, namely those who live for the sake of sociology and those who live at the expense of sociology (according to Ch.R. Mills, A. Gouldner, P. Bourdieu), and, that, consequently, generates crisis situations in it;

– that the history of the sociology of sociology, despite its relatively short existence, is already quite rich and that its own classics have already appeared and other rather high-profile names;

– that the phrase “sociology of sociology” is rather difficult to take root, therefore, efforts still need to be made to acquire the status of a scientific concept for it, because for many sociologists it still causes an incorrect allusion with a logical tautology;

– that the indicated name should still be recognized as a clearly defined scientific concept, because the word “sociology” in it means a method of research, and the word “sociology”, respectively, is the subject of research, and these are two different logical incarnations of the same word;

– that sociology as a method means a study in which the phenomenon under study should be considered through the prism of social actions as a factor of social changes (structural changes);

– that the method of professional sociological reflection is also the ability of sociologists to introspection, and the process of realizing their own role in social changes, taking into account their subjectivity or agency, etc.

Consequently, the further development of the sociology of sociology will contribute to the emergence of modern sociology from the current theoretical crisis and a significant increase in its authority in society.

Key words: sociology, sociology of sociology, method of sociology (sociology as a method), sociological community, sociological reflection, reflexive sociology.